

kimiyet kuramadı. Bîcâpûr'a karşı giriştiği savaşı kaybedince Nizâmşâhî sarayında aleyhine planlar kurulmaya başlandı. Bu sırada III. Burhan Nizâmşâh bir suikast sonucu öldürüldü (1041/1632). Feth Han, III. Burhan Nizâmşâh'tan sonra on yaşındaki Şehzade Hüseyin Nizâmşâh'ı tahta geçirdi. Ancak Nizâmşâhî kumandanları kendisiyle iş birliği yapmayı reddedince Devletâbâd Kalesi'ni Bâbürlüler'e teslim ederek Şah Cihan'ın hizmetine girdi. Diğer Nizâmşâhî kumandanları ise hânedan mensuplarından birini III. Murtazâ Nizâmşâh unvanıyla Nizâmşâhîler'in yeni sultanı ilân eden Maratha prensi etrafında birleştiler (Eylül 1633). Şah Cihan 1636 Şubatında savaş için Devletâbâd'a gelince Maratha prensi karşı koyamayıp III. Murtazâ Nizâmşâh'ı Bâbürlüler'e teslim etti. Böylece Nizâmşâhîler hânedanı sona ermiş oldu.

Nizâmşâhîler döneminde kültür ve sanatta ilerleme kaydedildi. Ahmednagar, Devletâbâd, Jalna, Junnar, Paithan ve Khirki'de çeşitli mimari eserler inşa edildi. Melik Ahmed, Nikapûr'da kazandığı zaferden sonra burada Bağ-ı Nizâm adıyla anılan muhteşem bir bahçe ile güzel eserler yaptırdı. Nizâmşâhîler şehir ve kasabalar, büyük camiler, saray ve bahçeler yaptırdılar; eğitim ve öğretimi, ilmî faaliyetleri desteklediler. Melik Ahmed tarafından kurulan Ahmednagar X. (XVI.) yüzyılda Hindistan'ın en meşhur şehirlerinden biriydi. Ekber Şah'ın sarayında melikûş-şuarâ olan Feyzi-i Hindî, 1591'de Ahmednagar'a özel bir temsilci olarak geldiğinde şehrin güzelliği ve haşmeti karşısında şaşkınlığını gizleyememişti. Nizâmşâhîler döneminde Portekizliler'le kurulan dostça ilişkiler neticesinde deniz ticaretinde büyük ilerleme sağlanmıştı.

BİBLİYOGRAFYA :

Ali b. Azîzullah et-Tabâtâbâî, *Burhân-ı Me'âşir*, Delhi 1355/1936, s. 225; Ebû'l-Feyz b. Mübarek (Feyzi-i Hindî), *İnşâ-i Feyzi* (ed. A. D. Erşed), Lahor 1973, s. 103-107; Ebû'l-Fazl el-Allâmî, *Ekber-nâme*, Kalkûta 1887, II, 745, 752, 756-758, 763, 774-775, 789; Firîşte, *Gülşen-i İbrâhîmî*, Kanpûr 1884, s. 94-166; Cihangir, *Tüzûk-i Cihângîrî* (nşr. Seyyid Ahmed Han), Aligarh 1864, s. 75, 77, 95, 107-108, 153; Abdülbâki Nihâvendî, *Me'âşir-i Rahîmî* (nşr. M. Hidâyet Hüseyin), Kalkûta 1925, II, 415, 417, 423-429; R. Shyam, *The Kingdom of Ahmadnagar*, Varanasi 1966; *History of Medieval Deccan: 1295/1724* (ed. Harun Khan Sherwani - P. M. Dîoshî), Hyderabad 1974, III, 261-268; P. B. Gadre, *Cultural Archaeology of Ahmadnagar during Nizamshahi Period (1494-1632)*, Delhi 1986; C. E. Bosworth, *The New Islamic Dynasties*, Edinburgh 1996; J. Burton-Page, "Malik Ahmad Bahri", *EP* (İng.), VI, 269; Marie H. Martin, "Nizâm Shâhis", a.e., VIII, 73-75; Z. A. Desai, "Ahmadnagar", *Elr.*, I, 665; Ebû'l-Fazl Hatîbî, "Ahmed Nizâm Shâh", *DMBİ*, VII, 96-98.

İQTİDAR HUSAIN SİDDİQUİ

NİZÂMÜLMÜLK

(نظام الملک)

Ebû Ali Kıvâmüddîn
(Gıyâsüddeve, Şemsülmille) Hasen
b. Alî b. İshâk et-Tûsî
(ö. 485/1092)

Büyük Selçuklu veziri,
Ortaçağ İslâm dünyasının en başarılı
devlet adamlarından.

21 Zilkade 408'de (10 Nisan 1018) Horasan'ın Tûs şehrine bağlı Râdkân köyünde doğdu. Sultan Alparslan kendisini vezir tayin ettiğinde Abbâsî Halifesi Kâim-Bierrillâh tarafından Nizâmülmülk, Kıvâmüddeve ve'd-dîn ve Razî emîri'l-mü'minîn lakapları verilmiş, ayrıca Tâcû'l-hazretayn, Vezîr-i Kebîr, Hâce-i Büzürg ve Atabekü'l-cüyûş gibi lakaplarla anılmıştır. Babası Ali b. İshak, Gazneliler'in Tûs âmilî ve Nûkân kasabasının dihkânı idi. Annesini henüz bebekken kaybeden Nizâmülmülk'ün eğitimiyle babası ilgilendi. Babasının çok fakir olduğu ve bu yüzden çocuklarının eğitimiyle ilgilenemediğine dair rivayetler doğru değildir.

Nizâmülmülk, Kur'ân-ı Kerîm'i ezberledikten sonra Halep'te Ebû'l-Feth Abdullah b. İsmâil el-Halebî'den, İsfahan'da Muhammed b. Ali b. Muhammed'den, Nişâbur'da Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî'den, Bağdat'ta Ebû'l-Hattâb b. Batr'dan hadis okudu. Ebû Abdullah b. Muhammed et-Tûsî, Ebû Bekir Muhammed b. Yahyâ el-Müzekkî, Abdülkerîm el-Kuşeyrî gibi muhaddislerden hadis rivayet etti. Ayrıca devrin meşhur âlim, edip ve şairlerinin sohbet meclislerine ve derslerine katılıp inşâ ve hitabet sanatında ileri bir seviyeye ulaştı. Onun Hasan Sabbâh ve Ömer Hayyâm ile arkadaş olduğu, bunlarla birlikte Şâfiî âlimi Hibetullah Muvaffak-Lidînilâh en-Nisâbü'rî'nin derslerine devam ettiği ileri sürülür. Ancak 408'de (1018) doğan Nizâmülmülk'ün 438 (1046-47) veya 445'te (1053) doğan Hasan Sabbâh ile birlikte aynı hocanın öğrencisi olması uzak bir ihtimaldir.

Babasıyla beraber Gazneliler'in Horasan valisi Ebû'l-Fazl Sûrî'nin yanında görev alan Nizâmülmülk, Dandanakan Savaşı'nın ardından babası ile birlikte Tûs'tan Hüservecird'e, oradan Gazne'ye gitti. Horasan tamamen Selçuklular'ın eline geçince baba oğlu Selçuklular'ın hizmetine girdi. Nizâmülmülk, bir süre Melik Alparslan'ın veziri Ebû Ali Ahmed b. Şâdân tarafından idarî hizmetlerde görevlendirildi, daha son-

ra onunla geçinemeyip Çağrı Bey'in yanına Merv'e gitti ve kendisinden büyük ilgi ve yakınlık gördü. Çağrı Bey'in Nizâmülmülk'ü oğlu Alparslan'a takdim ederken onu baba gibi kabul etmesini istediği rivayet edilir (İbn Hallikân, I, 395).

Nizâmülmülk, Çağrı Bey'in ölümünün (451/1059) ardından Tuğrul Bey döneminde (1040-1063) Horasan'ı yönetti. Alparslan'ın, kardeşi Süleyman ile giriştiği taht kavgası sırasında Alparslan'ın yanında yer aldı. İdarî ve siyasî kabiliyetleriyle onun dikkatini çekti. Alparslan tahta geçtikten bir ay sonra Kündürî'yi azledip yerine Nizâmülmülk'ü tayin etti (13 Zilhicce 455 / 7 Aralık 1063). Malazgirt Muharebesi hariç Alparslan'ın bütün seferlerine katılan Nizâmülmülk, bu savaşların kazanılmasında ve Kutalmış'ın isyanının bastırılmasında önemli rol oynadı. Sultan Melikşah'ın rakiplerini bertaraf ederek tahta geçmesinde büyük hizmetleri oldu. Sultan Melikşah zamanında Büyük Selçuklu Devleti için ciddi bir tehlike teşkil eden Hasan Sabbâh ve adamlarıyla mücadeleyi bir devlet politikası haline getirdi. Sultan Melikşah, Hasan Sabbâh'a karşı bir askerî harekât başlatmadan önce bir mektup göndererek faaliyetlerinden vazgeçmesini, aksi halde kalelerini yerle bir edeceğini bildirmiş, Hasan Sabbâh ise sultana verdiği cevapta Nizâmülmülk'ü entrikacılıkla suçlamıştır (Sultan Melikşah ile Hasan Sabbâh'a izâfe edilen mektuplar ve Nizâmülmülk'ün bu konuyla ilgili olarak Sultan Melikşah'a sunduğu arıza ile sultanın ona cevabı Nasrullah Felsefî tarafından "Çehâr-Nâme-i Târîhî" adıyla yayımlanmış [*Çend Makâle-i Târîhî ve Edebî*, s. 405-433] ve "Erba'a resâ'il târîhiyye" ismiyle Arapça'ya çevrilmiştir [*ed-Dirâsâtü'l-edebîyye*, VII/3-4, Beyrut 1965, s. 270-302]).

Uzun süren vezirliği sırasında devlet yönetimine tam anlamıyla hâkim olmasından rahatsız olan bazı devlet adamları Nizâmülmülk'ün idarî tasarruflarını, evlât ve kölelerinin önemli mevkileri ele geçirmelerini bahane ederek onu sultana şikâyet ettiler. Sultan Melikşah bu şikâyetler üzerine Nizâmülmülk'ü huzuruna çağırıp dinledi. Her defasında onu haklı bularak yetkilerini arttırdı ve şikâyetçileri ağır cezalara çarptırdı. Şikâyetlerden bir sonuç alınmadığını gören Terken Hatun ile veziri Tâcûlmülk, Müstevfî Mecdûlmülk ile Ârizu'l-ceyş Sedîdûlmülk'ün desteğini sağladıktan sonra açıkça Nizâmülmülk aleyhine konuşmaya başladılar. Oğlu Mahmud'u veliaht tayin ettirmek isteyen ve bu hususta Nizâmülmülk'ü yegâne engel gören

Terken Hatun, Nizâmülmülk'ü gözden düşürmek için sultanı etkilemeye çalıştı. Nizâmülmülk'ün muhalifleri onun evlâdının ve adamlarının devlet içinde devlet haline geldiklerini, halkın bunlardan rahatsız olduğunu bildirip Melikşah ile Nizâmülmülk'ün arasını açmaya çalıştılar. Bunun üzerine sultan Nizâmülmülk'e haber göndererek yetkilerini aştığını ve hükümdarlıkta ortağı haline geldiğini bildirip kendisini vezirlikten azletmekle tehdit etti. O güne kadar bilgece sözlerle Sultan Melikşah'ı sakinleştiren Nizâmülmülk bu defa sert bir üslûpla, yaptığı iyilikleri ve idarî hizmetleri sultana hatırlatıp kendisini vezirlikten azlettiği takdirde tacının ve devletinin yok olacağını söyledi. Melikşah bu gerginliğe rağmen onu görevden almadı. Muhammed b. Ali er-Râvendî, Terken Hatun'un isteğiyle Nizâmülmülk'ün azledildiğini ve yerine Tâcülmülk'ün getirildiğini söylerse de (*Râhatü's-sudûr*, I, 135) bu doğru değildir. Bu olayın ardından Sultan Melikşah Nizâmülmülk, Terken Hatun, Tâcülmülk ve diğer devlet adamlarıyla birlikte İsfahan'dan Bağdat'a hareket etti. Nihâvend yakınlarındaki Sehne (Suhne) adlı köyde konakladıkları sırada Nizâmülmülk, Ebû Tâhir-i Errânî isimli bir bâtinî fedâisi tarafından öldürüldü (10 Ramazan 485 / 14 Ekim 1092). Cenazesi İsfahan'a götürülerek buradaki türbesine defnedildi. Katili bu cinayete azmettirenler arasında Melikşah'ın, Terken Hatun'un ve Hasan Sabbâh'ın bulunduğu rivayet edilir. Ancak bazı kaynaklarda Melikşah'ın Nizâmülmülk'ün katlinden dolayı çok büyük üzüntü duyduğu ve yemin ederek olayla ilgili olmadığını belirttiği kaydedilmiştir (bk. Özaydın, *Sultan Berkjaruk*, s. 9-10). Nizâmülmülk'ün öldürülmesi halkı ve askerleri galeyana getirmiş, bunun üzerine bizzat Sultan Melikşah ordugâhta dolaşarak askeri teskin etmek zorunda kalmıştır. Başta Şiblûd-devle Ebû'l-Heycâ olmak üzere birçok şair onun için mersiye kaleme almıştır. Bâtınîler'in öldürdüğü ilk devlet adamı olarak kabul edilen Nizâmülmülk'ün ölümünden otuz beş gün sonra Sultan Melikşah vefat etmiş (16 Şevval 485 / 19 Kasım 1092) ve Nizâmülmülk'ün, kendisinin vezirlikten uzaklaştırılmasıyla taç ve tahtının yok olacağına dair sözleri bir keramet diye yorumlanmıştır. Nizâmülmülk'ün çocuklarından Fahrülmülk, İmâdülmülk, Müeyyidülmülk, İzzülmülk ve Ziyâülmülk ile torunlarından bir kısmı Büyük Selçuklular'a ve Abbâsîler'e vezir olmuş, diğerleri de önemli devlet makamlarına getirilmiştir.

Adaleti, idarî kabiliyeti, cömertliği, bilgeliği ve güzel ahlâkıyla tanınan Nizâmül-

mülk halkın hukukuna özen gösterir, insanların zulüm ve haksızlığa uğramaması için çalışırdı. Devlet kapısının şikâyetçilere daima açık olmasını isterdi. Âlimlere ve sûfilere saygı gösterir, onları ayakta karşılar ve sohbet meclislerine katılmaktan zevk alırdı. Selefi Kündürî'nin aksine mezhep çatışmalarını ortadan kaldırmak amacıyla Eş'arîler'i ve Şâfiîler'i takip siyasetine son vererek bu politika yüzünden ülkelerini terkeden Ebû'l-Kâsım el-Kuşeyrî ve Ebû'l-Meâlî İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî gibi âlimlerin ülkelerine dönmesini sağlamıştır (İbnü'l-Esîr, X, 33). Nizâmülmülk başta Hasan Sabbâh olmak üzere Bâtınîler'le askerî, siyasî ve ilmî metotlarla mücadele etmiş ve bundan dolayı Bâtınîler'ce baş düşman ilân edilmiştir.

Selçuklular'da bir görev unvanı olarak ortaya çıkan "atabeg" tabirinin ilk defa Nizâmülmülk'e verildiği kaydedilmektedir. Ancak bu unvanın ona ne zaman ve kimin tarafından tevcih edildiği konusu tartışmalıdır. Bazı tarihçiler Malazgirt zaferinden sonra Alparslan tarafından "ilîg, ata, hâce" gibi unvanlarla birlikte verildiği görülmektedir (*İA*, I, 712). Bazı eserlerde ise unvanın tahta geçmesinde önemli rol oynadığı Melikşah tarafından tevcih edildiği belirtilmektedir. İbnü'l-Esîr, Nizâmülmülk'ün Melikşah tahta çıkar çıkmaz meydana gelen Kavurd Bey'in isyanını bertaraf ettiğini, Melikşah'ın da vezirine mükâfat olarak hil'atler verip ihسانlarda bulunduğunu ve Tûs şehrini iktâlarına ilâve ettiğini söyler. Kavurd Bey'i mağlûp eden askerlerin halkın mallarına el uzatması üzerine Nizâmülmülk bunun doğuracağı zararlı sonuçları Sultan Melikşah'a anlatmış, sultan da uygun gördüğü tedbirleri almasını, zira bütün devlet işlerini kendisine havale ettiğini ve onu baba gibi kabul ettiğini söylemiş, diğer bazı lakaplar yanında atabeg (el-emîrül-vâlid) unvanını da tevcih etmiştir (*el-Kâmil*, X, 79-80).

Nizâmülmülk, Türk-İslâm unsurlarını birleştirmek suretiyle iktâ sistemini geliştirmiş ve daha düzenli bir yapıya kavuşturmuştur. Askerî iktâ sistemi onun gayretiyle Büyük Selçuklular'da ilk defa 466'da (1073) uygulanmaya başlanmış ve 480 (1087) yılından itibaren ülkenin her tarafında yaygınlaşmıştır. Nizâmülmülk'ün tarım topraklarını iktâ bölgelerine ayırarak gelirlerini askerlere tahsis etmesi ülkenin refah düzeyinin yükselmesini sağlamıştır (Bündârî, s. 59). Sultan Alparslan ve Melikşah zamanında birçok savaşta önemli rol oynayan Nizâmülmülk ordusu çok önem vermiş, Büyük Selçuklu ordusunu yalnız o

devrin değil Ortaçağ'ın en güçlü ordusu haline getirmiştir. Sâmanî ve Gazneli devlet teşkilâtını esas alarak Büyük Selçuklular'ın merkez (divan) ve saray teşkilâtını tesis etmiş ve İslâm geleneklerine uygun biçimde mahkemeler kurmuştur (Uzunçarşılı, s. 20-63). Büyük Selçuklular'la Abbâsîler arasındaki münasebetlerin olumlu bir seyir takip etmesinde önemli rol oynayan Nizâmülmülk, Alparslan'la iktidarı boyunca ve Sultan Melikşah ile son zamanlarına kadar büyük bir âhenk içinde çalışmış, Büyük Selçuklu Devleti Melikşah zamanında onun çabalarıyla gücünün zirvesine ulaşmıştır.

Nizâmülmülk'ün İslâm eğitim tarihinde önemli bir yeri vardır. Başta Bağdat olmak üzere (459/1067) çeşitli şehirlerde tesis ettiği ve kendi adına nisbetle "Nizâmiye medreseleri" diye anılan ilk resmî eğitim kurumlarıyla ilmin gelişmesi için gayret etmiş, medreselere kitaplar bağışlamış, araziler vakfetmiştir (İbnü'l-Esîr, X, 29). Şifî-bâtınî düşüncenin sakatlığını ortaya koymaya ve Sünniliği yayıp güçlendirmeye çalışmıştır. Tarihte medrese yaptıran ilk vezir olarak tanınan Nizâmülmülk hadis rivayetiyle de meşgul olmuş, ayrıca çeşitli şehirlerde hadis yazılması amacıyla toplantılar düzenlemiştir. 3 Muharrem 480'de (10 Nisan 1087) Bağdat'ta Nizâmiye Medresesi'nde yazdırdığı on iki hadis 8 Safer 480'de (15 Mayıs 1087) Bağdat'ta Mehdî Camii'nde yazdırdığı on iki hadis günümüze ulaşmıştır (Abdülhâdî Rîzâ, V [1959], s. 360-378). İmar faaliyetleriyle de ilgilenen Nizâmülmülk Bağdat'ta bir ribât, Nişâbur'da bîmâristan, İsfahan'da hankah, Tûs ve Nûkân'da mescid yaptırmıştır. 466'da (1074) yeni bir rasathâne inşa ettirerek astronomi âlimlerini burada toplamış ve İran takviminde değişiklik yapılmasını istemiş (İbnü'l-Esîr, X, 67-68), toplantı sonucunda Sultan Melikşah'ın Celâlüddeve lakabına nisbetle Celâlî adı verilen bir takvim kabul edilmiştir (*a.g.e.*, X, 98). İmâmü'l-Haremeyn Ebû'l-Meâlî el-Cüveynî *el-Akîdetü'n-Nizâmiyye* ve *Ğıyâşü'l-ümem fi'l-tiyâsi'z-zulem* (*el-Ğıyâşî*) adlı eserlerini Nizâmülmülk'e ithaf etmiştir.

Nizâmülmülk vezirliğinin yanı sıra İslâm kültür ve medeniyeti, çeşitli İslâm devletleri ve özellikle Büyük Selçuklu devlet teşkilâtı hakkında bilgi veren *Siyâsetnâme* (*Siyerü'l-mülûk*) adlı eseriyle tanınır. Sultan Melikşah, devlet yönetimiyle ilgili bir kitap yazılması için yarışma açmış ve yazılan eserler arasında Nizâmülmülk'ün 485'te (1092) tamamladığı *Siyâsetnâme*'yi beğenmiştir. Nizâmülmülk devlet teşkil-

lâti ve idaresiyle ilgili konuları işlediği *Siyâsetnâme*'yi elli fasıl halinde düzenlediğini, çok faydalı bilgiler içeren bu eseri herkesin okuması gerektiğini, hiçbir hükümdarın bu esere ilgisiz kalamayacağını, bu kitap sayesinde din ve dünya işlerinin daha kolay yürütüleceğini söyler (Farsça metin, s. 1-2). *Siyâsetnâme*'de verilen örneklerin ve anlatılan hikâyelerin bir kısmı İslâm öncesine, büyük bir kısmı Selçuklu öncesine, bir bölümü de Selçuklu dönemine aittir. Nizâmülmülk, böylece çeşitli devirlerdeki uygulamaları karşılaştırarak kendi dönemi için en ideal olanı seçip tavsiye ettiğini vurgulamaktadır. "Siyâsetnâme" (nasihatü'l-mülûk) türünün en güzel örneklerinden biri olarak kabul edilen eser erken tarihlerden itibaren tarihçilerin ilgisini çekmiş, çeşitli neşir ve tercüme yapılmıştır. En güvenilir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (Molla Çelebi, nr. 114). İlk defa Charles Henri Auguste Schefer tarafından yayımlanmış (Paris 1891), daha sonra çeşitli baskıları yapılmıştır (nşr. Seyyid Abdürrahim Halhâfî, Tahran 1310 ş.; nşr. Abbas İkbâl, Tahran 1320 ş.; nşr. Mirza Muhammed Han Kazvîni – Murtaza Müderrisî Çehârdihî, Tahran 1334 ş.; nşr. Hubert Darke, Tahran 1340/1962; nşr. Mehmet Altay Köymen, Ankara 1976, 1999; nşr. Ca'fer Şiâr, Tahran 1369). Eseri Ch. Schefer Fransızca'ya (Paris 1893), Francesco Gabrieli kısmen İtalyanca'ya (*Orientalia*, VII/1-2 [1938], s. 80-94), B. N. Zakhoder Rusça'ya (Moskova-Leningrad 1949), Mehmed Şerif Çavdaroglu (İstanbul 1954 [?]), Nurettin Bayburtluğil (İstanbul 1981) ve Mehmet Altay Köymen (Ankara 1982, 1999) Türkçe'ye, K. E. Schabinger-Schovingen Almanca'ya (Freiburg-Münich 1960; Zürich 1987), Hubert Darke İngilizce'ye (London 1960, 1978; New Haven 1960), Yûsuf Hüseyin Bekkâr Arapça'ya (Doha-Katar 1987²), R. Sultanov Âzerî Türkçesi'ne (Bakü 1989²) tercüme etmiştir. Nizâmülmülk'e ait olduğu söylenen *Vesâyâ-nâme* (*Vesâyâyı Hâce Nizâmülmülk*) adlı eserin onun ölümünden birkaç asır sonra yazıldığı anlaşılmıştır (İA, IX, 332-333).

BİBLİYOGRAFYA :

Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme* (nşr. ve trc. Mehmet Altay Köymen), Ankara 1999, tür.yer., ayrıca bk. tercüme edenin önsözü, s. XIII-XXII; Nizâmî-i Arûzî, *Çehâr Makâle* (nşr. Muhammed Kazvîni), Leyden 1909, s. 41, 61, 62, 99, 100, 104, 169, 207, 214, 216-217, 256; İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dimaşk* (Amedroz), s. 100, 103, 115, 131; Beyhâkî, *Târîh* (Hüseynî), s. 91, 125-136, 170, 193, 358, 363, 375, 383, 386, 395, 404, 436, 461; İbnü'l-Cevzî, *el-Müntazam*, XVI, 302-307; Râvendî, *Râhatü's-sudûr* (Ateş), I, 126, 135; Ah-

bârü'd-devleti's-Selcûkiyye (Lugal), bk. İndeks; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, bk. İndeks; Büdârî, *Zübde-tü'n-Nusra* (Burslan), bk. İndeks; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü'l-taleb*, s. 88 vd.; a.mlf., *Zübde-tü'l-haleb*, II, bk. İndeks; Ebû Şâme, *Kitâbü'r-Ravza-teyn* (nşr. İbrâhim ez-Zeybek), Beyrut 1418/1997, I, 93-100, 121; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 395; II, 128-131; Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ* (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 1999, s. 276-277, 357, 542, 543; Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, *Câmî'u'l-tevârîh* (nşr. Ahmed Ateş), Ankara 1960, s. 28, 30, 32-33, 39, 42, 44-46, 49-52, 54, 56; Hindûşah es-Sâhibî, *Tecâribü's-selef* (nşr. Abbas İkbâl), Tahran 1357 hş., s. 266-280; Sübkî, *Tabakât* (Tânâhî), IV, 309-322; Hândmîr, *Düstûrü'l-üzerâ* (nşr. Saîd-i Neffîsî), Tahran 1317 hş., s. 151; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme* (haz. Erdoğan Merçil), İstanbul 1977, II, 9; Browne, *LHP*, II, 175-189; ayrıca bk. İndeks; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 20-63; Abbas İkbâl, *Vezâret der 'Ahd-i Selâtin-i Büzürg-i Selcûkî* (nşr. M. Takî Dânişpejûh), Tahran 1338 hş., s. 46-53, ayrıca bk. İndeks; Nasrullâh-ı Felsefî, *Çend Makâle-i Târîhî ve Edebî*, Tahran 1342 hş., s. 405-433; CHlr., V, bk. İndeks; İbrahim Kafesoğlu, *Tahran Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953, bk. İndeks; a.mlf., "Büyük Selçuklu Veziri Nizâmülmülk'ün Eseri: Siyâsetnâme ve Türkçe Tercümesi", *TM*, XII (1955), s. 231-256; a.mlf., "Nizâm-ül-Mülk", *İA*, IX, 329-333; C. L. Klausner, *The Seljuk Vezirate: A Study of Civil Administration 1055-1194*, Cambridge 1973, bk. İndeks; Ahmed Çelebi, *İslâm'da Eğitim-Öğretim Tarihi* (trc. Ali Yardım), İstanbul 1976, s. 367; S. A. Rizvî, *Nizam al Mulk Tusi: His Contribution to Statecraft, Political Theory and Art of Government*, Lahore 1978; V. V. Barthold, *Mogol İstilasına Kadar Türkistan* (haz. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara 1990, s. 24, 27, 244-245, 247-249, 259, 262-263, 306, 310, 327-331, 336, 383, 435, 456; B. Lewis, *Haşîşler* (trc. Ali Aktan), İstanbul 1995, s. 35, 40, 41, 44, 48, 50, 116; Abdülkerim Özyayın, *Sultan Berkıyruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, İstanbul 2001, bk. İndeks; a.mlf., "Hasan Sabbâh", *DİA*, XVI, 347-349; M. Şerefeddin, "Selçuklular Zamanında Mezâhib", *TM*, I (1925), s. 101-119; Faiz-ul-Hasan Faizî, "A Deep into the Wasâyâ and Siyâsat Nama of Nizâm-ul-Mulk", *IC*, XX/4 (1946), s. 391-407; Abdülhâdî Rızâ, "Emâlî Nizâmülmülk el-vezîrî's-Selcûkî fi'l-hadîş", *MMMA* (Kahire), V (1959), s. 349-378; İlyas Ahmad, "The Political Theory of Nizam al-Mulk Tusi (1017-1092 CE.)", *Iqbal*, XI/3, Lahore 1963, s. 48-71; Aydın Tanerî, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Vezirlik", *TAD*, V/8-9 (1970), s. 121-122, 131; Syed Salman Nadvî, "Religious Policy of Nizam al-Mulk", *al-'Ilm*, IV, Durban-Westville 1404/1984, s. 37-43; A. K. S. Lambton, "The Dilemma of Government in Islamic Persia: The Siyâsat-Nâma of Nizâm al-Mulk", *Iran*, XXII, London 1984, s. 55-66; C. Hillenbrand, "1092: A Murderous Year", *The Arabist: Budapest Studies in Arabic*, sy. 15-16, Budapest 1995, s. 281-296; N. Yavari, "Nizam al-Mulk and the Restoration of Sunnism in Iran in the Eleventh Century", *Tahkikat-ı İslâmî*, XI/1-2, Tahran 1375 hş., s. 551-570; Sultan-i Rome, "Nizâm al-Mulk Tusi and His Siyâsat Nâmah", *Hİ*, XXII/4 (1999), s. 89-96; M. Fuad Köprülü, "Ata", *İA*, I, 712; H. Bowen – [C. E. Bosworth], "Nizâm al-Mulk", *EP*² (İng.), VIII, 69-73; M. Yaşar Kandemir, "Emâlî", *DİA*, XI, 70-72.

ABDÜLKERİM ÖZYAYIN

NİZÂMÜLMÜLK ÂSAFCÂH

(نظام الملك آصف جاه)

Nizâmülmülk Âsafcâh
Mîr Kamerüddîn Çin Kılıç Han
(ö. 1161/1748)

Bâbürlü devlet adamı
ve Haydarâbâd Nizamlığı'nın kurucusu
(1724-1748).

14 Rebîülâhîr 1082'de (20 Ağustos 1671) Hindistan'da muhtemelen Agra'da doğdu. Türkistan'dan Hindistan'a göç etmiş, Hz. Ebû Bekir'in soyundan geldiğini iddia eden bir aileye mensuptur. Adı Mîr Kamerüddin olup bu ad ve Kılıç Han unvanı kendisine Evrengzîb tarafından, Âsafcâh unvanı da Nâsirüddin Muhammed Şah tarafından verilmiştir. Dedesi Hâce Abîd hac dönüşü Dekken Valisi Evrengzîb'in hizmetine girdi ve onun tahta geçmesinden sonra önemli görevler üstlendi. 1080'de (1669) Buhara'dan Hindistan'a gelip Evrengzîb'in hizmetine giren babası Şehâbeddin 1094'te (1683) Gâziddin Firûz Ceng unvanını aldı.

Nizâmülmülk on yedi yaşında devlet hizmetine girerek mansabdâr oldu. 1684'ten itibaren babasıyla birlikte seferlere katıldı. 1114'te (1702) Bîcâpûr bölgesi valiliğine getirildi. Evrengzîb'in vefatının (1118/1707) ardından taht iddiasında bulunan oğulları arasında tarafsız kaldı. I. Bahadır Şah döneminde Eved eyaleti (Sûbe) valisi ve Leknev fevcdârı olan Nizâmülmülk, İranlı Zülfikar Ali Han'ın Bahadır Şah üzerinde nüfuz sahibi olmasından birkaç ay sonra görevlerinden istifa edip Delhi'de sakin bir hayat sürmeye başladı. Bahadır Şah'ın 1124'te (1712) vefatının ardından oğlu Cihandar Şah tarafından mansabdâr tayin edildi. Şehzade Ferruhsiyer amcası Cihandar Şah'a karşı ayaklandığında Türkistan asıllı askerlerle birlikte Ferruhsiyer'in üzerine gönderilmek istendiyse de o bu görevi kabul etmedi. 1124'te (1713) Cihandar Şah'ı mağlûp ederek Bâbürlü tahtına geçen Ferruhsiyer kendisine yardım eden Bâre Seyyidlerinden Abdullah Han'ı Kutbûlmülk unvanıyla vezir, Hüseyin Ali Han'ı Emirülümerâ unvanıyla Mîr Bahşı (ordu kumandanı), Seyyidler'le iyi ilişkileri olan Âsafcâh'ı da kendisine karşı başlatılan harekâta katılmadığı için Nizâmülmülk Bahadır unvanıyla altı vilâyetten (Handeş, Berar, Evrengâbâd, Bider, Haydarâbâd [Gülkünder], Bîcâpûr) oluşan Dekken eyaletine vali tayin etti. 1125'te (1713) Delhi'den ayrılan ve Evrengzîb gibi Evrengâbâd'ı kendisine